

Pavel Koblasa

Zay de Csömör - uhrovečtí páni

Kdo ze Slováků by neznal podhorské městečko Uhrovec, v maďarštině zvané Zayugróc? Místo se totiž může pochlubit hned dvěma významnými rodáky. Jedním z nich byl zakladatel moderní spisovné slovenštiny a národní buditel Ludovít Štúr (1815-1856), druhým pak československý politik Alexander Dubček (1921-1992). V obci po určitou dobu působil rovněž známý maďarský sochař János Fadrusz (1858-1903). My se ovšem budeme věnovat především starobylému uherskému rodu Zay de Csömör, který ze Zayugróce učinil středisko svého rozsáhlého panství, jemuž vládl po čtyři sta let.

Dnešní Zayugróc je moderní obec, v níž stojí za pozornost návštěvníků především někdejší hraběcí zámek, katolický a evangelický kostel, muzeum, pomník obětem první světové války vybudovaný z podnětu majitelů panství, budova bývalé řezbářské školy a samozřejmě nedaleká zřícenina majestátního hradu. Na místě dřívějšího panského dvora vyrostla nová základní škola. V současnosti v obci Zayugróc žije přes patnáct set obyvatel.

Geograf a statistik Elek Fényes (1807-1876), taktéž vážený člen Uherské akademie věd, popsal ve svém díle ves Zayugróc v polovině 19. století takto: „Ugróc (Zay-), Trencsén, nyní župa Alsó-Nyitra, pěkná velká slovenská /tót/ obec, od okraje župy Nyitra ½ hodiny, od Bánú 1 a ½ hodiny a od Trencsénu 5 hodin pěší chůze. Jako ozdoba se zde skví starý třípatrový zámek hraběte Zayho, dále pěkný panský ovocný sad a květinová zahrada, katolický a evangelický kostel, synagoga a jiné panské a veřejné budovy. Její obyvatelé, kteří sestávají z 248 katolíků, 679 evangelíků, 19 židů, nadmíru přičinliví, mezi nimi jsou mnozí soukeníci, hrnčíři a jiní řemeslníci. Nachází se zde výborná a věhlasná továrna na sukna patřící panstvu. Velké meze, hojně se rodí oves a pohanka, lesní porosty, mnoho ovocných stromů, převažují švestky a hrušky. Ještě kromě toho rybníky a papírenský mlýn. Nad osadou Podrágy, přibližně ½ hodiny odtud, ještě nyní můžeme spatřit v ucházejícím stavu starý uhrovecký /ugróczy/ hrad. V horní části bydleli kdysi templáři a nyní je tu kaple, která slouží jako pohřební místo hrabat Zay a ve které se dá prohlédnout prapor Andráse Zayho společně s dalšími tureckými prapory a zbraněmi. Tento hrad spolu s panstvím sestávajícím z devatenácti vesnic daroval Ferdinand I. Ferenci Zaymu, který byl původně kapitánem v Egeru, později velitelem v Kasse, potom doprovázel arcibiskupa Antala Verancze v poselstvu k Sulejmánovi. Dnešním pánem je hrabě Zay Károly.“ Dlužno podotknout, že v okolí se dařilo i pěstování vinné révy, vrchnost poskytovala obyvatelstvu obživu i v cihelnách, mlýnech, papírně či lihovaru.

Opusťme nyní obec, resp. městys Zayugróc, a zaměříme se na osudy jeho majitelů, s nimiž sdílel až do konce druhé světové války své osudy, a kteří ve zdejší krajině během svého působení zanechali nesmazatelné stopy. Rod Zay se počítá mezi nejstarší rodiny Uherského království. Prvním listinně doloženým předkem byl Lampert zmiňovaný roku 1260, o němž se zároveň ví, že byl synem Ruzboida z rodu Lója. Již ve druhé polovině 13. století získali Lampert a jeho příbuzní rozsáhlé statky na území župy Szerém (dříve zvané Valkó), v povodí řeky Drávy. Lampertův vnuk Péter, královský dvořan, vlastnil později v pešťské župě vesnici Csömör (*Chemér*), podle níž se rodina začala psát s predikátem „de Chemer, posléze de Csömör“. Vzestup rodu nastal především během 16. století, kdy Zayové pomohli uherskému králi Ferdinandovi I. v boji proti sedmihradskému velmožovi Jánosi Szapolyaimu a uzavřeli řadu výhodných sňatků. Například se spřítznili s rody Szentpéter, Kamarás, Bánffy, Balassa, Apponyi, Nyáry, Újfalussy, Vay,

Hellenbach, Pongrácz, Berényi, Vécsey, Prónay. S českými zeměmi se rodina sblížila pomocí sňatků s členkami rodů Rottalů, Auerspergů, Trauttmansdorffů nebo Kolowratů.

Pro toto období nelze nezmínit především osobnost Ference Zayho, zdatného vojevůdce a diplomata v habsburských službách. V mládí bojoval u Mohácse, pak se postupně stal kapitánem egerského hradu, županem v župě Külső-Szolnok, hlavním kapitánem v Kasse a nakonec velitelem celých horních Uher. Roku 1555 se zúčastnil diplomatických jednání v Konstantinopoli pod vedením Antala Verancsicse. Uherský panovník ho za prokázané služby a statečnost odměnil dne 1. července 1560 baronským titulem. Tou dobou už rod Zay držel majetky ve 23 župách. Řada statků se ovšem nalézala na teritoriu okupovaném Turky, tudíž král dal náhradou Ferenci Zaymu roku 1547 hrad a panství Zayugróc v trencsénské stolici. Tehdy stálo v Zayugróci 48 usedlostí. Poté bylo přikoupeno Kisórvistye (Malé Orvište), část Nagyórvistye (Velké Orvište), díky sňatkům a skupování zemanských majetků přibýly ještě Nemeskürt (Zemianske Sady), Végles (Víglaš), Borcsány (Borčany), Ószéplak (Krásno), Csejte (Čachtice), Beckó (Beckov). V řadě případů se Zayové dělili v držbě s dalšími rody, a tudíž vzniklo několik komposesorátů – Csejte, Bucsány (Bučany), Kisórvistye a Nagyórvistye. Zayugróc zprvu vlastnila rodina sama, od poloviny 18. století až do roku 1833 ovšem společně s rodem Kollonicsů. Hrad ze 13. století přestal svým majitelům v raném novověku vyhovovat, a proto byl přímo v Zayugróci postaven za barona Zsigmonda Zayho roku 1613 pozdně renesanční zámek, v roce 1767 ještě dál přestavěn.

Grafen Zaý von Csömör,
Erb- und Bannerherren auf Zaý-Ugróc
(Oesterreich - Ungarn)
K. Ungar. Grf. d. d. Pressburg 12. November 1830.

Rod se rozdělil po smrti barona Lászlóa Zayho (+ 1674) na dvě větve. Jednu založil Lászlóův syn András (+ 1685), která ovšem vymřela jeho vnukem Károlyem (+ 1739), druhá vzešla od mladšího syna Lőrince (+ 1712). Zayové sídlili na Zayugróci nepřetržitě až do té doby, než baron Péter (+ 1788) nepřenesl správu panství do Bucsány. Roku 1866 nastalo ovšem dělení majetku mezi syny hraběte Károlye, jeden získal Zayugróc, další Bucsány, které v roce 1878 bylo prodáno baronům Fould-Springerům. Zayugróc tedy opět sloužil jako hlavní rodové sídlo. Rod se pak rozdělil znovu po úmrtí hraběte Alberta (+ 1904) mezi syny Miklóse (1864-1939) a Imreho (1867-1941). Miklósova linie vymřela roku 1944 a rod pokračuje díky potomkům hraběte Imreho. Známé jsou ještě další dvě stejnojmenné šlechtické rodiny (v župě Heves a Máramaros), avšak ty nebyly s hrabaty Zay v žádném příbuzenském vztahu. Jednalo se o prosté šlechtice nepatřící k vyšší šlechtě.

Posloupnost hlavních představitelů rodu Zay

Ruzboid de genere Lója – Lampert /1260-1267/ - Ruzboid /1299/ - Péter Zay de Chemer /1335/ - Miklós /1384/ - Bernát /1416/ - János /1456/ - Péter Zay de Csömör (+ 1509) – Ferenc (1498-1570) – László (1547-1590) – Zsigmond (1588-1649) – László (1624-1674) – Lőrinc (1651-1712) – Imre (1693-1753) – Péter (1735-1788) – Imre (1765-1831) – Károly (1797-1871) – Albert (1825-1904) – Miklós (1864-1939) – Károly (1890-1941) – Miklós (1920-1944) – Imre, vzdálený příbuzný předešlého (1904-1983) – Péter (*1953)

Z významných členů rodu si jistě zaslouží samostatnou zmínku ještě András (1685-1734), kurucký plukovník, který po porážce povstání napřed následoval knížete Ference Rákócziho

do exilu a až později se směl vrátit, aby se věnoval správě svých statků. V oblasti poezie se proslavila básnířka Mária Erzsébet Zay (1779-1842), rozená Calisius, od roku 1796 choť barona Imre Zayho (1765-1831), který bojoval řadu let proti Turkům a Francouzům. Ten vycházel velmi dobře se svými slovenskými poddanými a všestranně je podporoval. Přátelil se s rodinou Ludovíta Štúra, ten ostatně v roce 1834 půl roku pracoval jako písař na zayugróckém panství.

Déle se pozastavíme u Imreho syna Károlye (1797-1871), který byl mimo jiné dne 12. listopadu 1830 povýšen do hraběcího stavu. Současníci o něm říkali, že je pozoruhodnou postavou z řad staré uherské šlechty, jehož smrtí tento stav zřejmě úplně zmizí. Károly proslul jako skalní přívrženec maďarizace a protestantismu, rozhodný odpůrce panslavismu, stoupenec nezávislých Uher a rovnoprávnosti všech konfesí a stavů v zemi. Dočkal se velké nenávisti ze strany vídeňského dvora a od slovenských a rumunských předáků. Hrabě Károly Zay byl dvakrát ženat a narodily se mu děti Lajos (*1821), Albert (*1825), Sándor (*1827), Ferenc (*1829), Eleonóra (*1831) a György (*1833). Díky prosperující soukenické výrobě proslul jako podnikatel po celých Uhrách hrabě Albert (1825-1904), jinak člen sněmovny magnátů.

Dominium Zayugróc zahrnovalo na sklonku feudalismu dvacet vesnic – Zayugróc (Uhrovec), Zayváralja (Uhrovské Podhradie), Felsőneszte (Horné Naštice), Mézsgás (Miezgovce), Latkóc (Látkovce), Búzás (Žitná), Csermely (Omastiná), Radosa (Radiša), Kesnyó (Kšinná), Bánzabos (Závada pod Čiernym vrchom), Bántölgyes (Dubnička), Bánluzsány (Podlužany), Litó (Lutov), Timorháza (Timoradza), Bánkaraszna (Krásna Ves), Alsószalatna (Slatinka nad Bebravou), Felsőszalatna (Slatina nad Bebravou), Terbók (Trebichava), Báncsipkés (Šipkov), Csarnólak (Čierna Lehota), dominium Bucsány pět – Kisbucsány (Malé Bučany), Nagybucsány (Velké Bučany), Felsőzélle (Horné Zelenice), Karkóc (Trakovice), Zsúk (Žlkovce) a z dílu panství Csejte se jednalo o patnáct míst – Csejte (Čachtice), Császtó (Častkovce), Felsőleszété (Podolie), Alsóleszété (Korytné), Borsós (Hrachovište), Nagyegyházas (Kostolné), Miava (Myjava), Berezó (Brezová pod Bradlom), Vágújhely (Nové Mesto nad Váhom), Krivoszúd (Krivosúd), Vágcsütörtök (Štvrtok nad Váhom), Vagyóc (Vaďovce), Ótura (Stará Turá), Kisörvistye (Malé Orvište), Nagyörvistye (Velké Orvište).

Tehdy už byl feudálním pánem právě politicky činný hrabě Károly Zay a pro dokreslení doby minulé na zayugróckém panství nám pomůže následující popis dochovaný z poloviny 19. století: „Za pozornost zde stojí promenáda, „ledová“ dřevěná bouda, jeden univerzální obchod se dřívím, budova a sklad na palivové dříví, kupecký krám, řeznictví, hostinec zvaný

„Honderű“, rozlehlý panský dvůr, obydlí nadlesního, kovářské dílny atd. ... Je zde rovněž jedna okrasná zahrada, která patří panstvu, ale vzhledem ke své oblíbenosti je vždy otevřena všem dokořán, dvacet minut pěšky od vesnice, z východu ji lemují vysoké topoly, ze západu ji obkružuje půlstaletý dubový háj, dole klope mlýn, výše je hezký lázeňský dům, v němž si může lázeňský host podle libosti vybrat studenou či teplou koupel. Zahrada srpkovitého tvaru, v horní části je jeden rybník, na něm člun, uprostřed rybníka ostrov se stromy poskytujícími stín, se stolky a lavicemi, dále dvě kuželny s kuželkami. Do ve svahu se nacházejícího hezkého domku, který vypadá jakoby se vznášel, se vine křivolaká cesta vysekaná do skály a tuto zahradu navštěvují nejen místní, nýbrž také velmi často cizí lidé. Nazývá se Sztribornicza, u vchodu před skalami stojí zkamenělá cikánská dívka.”

Zayové byli vzorní hospodáři, upřednostňovali péči o lesy a průmyslovou výrobu. Když nastaly hospodářské obtíže, pomáhaly rodině též pronájmy továren a polního hospodářství. V roce 1845 hrabě založil továrnu na sukno, kde se ročně vyrobilo až 120.000 loktů sukna. Od roku 1863 byla

pronajímána. V tzv. Karolinenthalu poblíž vesnice vznikly v padesátých letech 19. věku dvě sklárny, které produkovaly převážně tabulové sklo, láhve, poháry a různé broušené sklo. Světovým unikátem pocházejícím ze zdejší huti je skleněná křtitelnice, dnes uchovávaná v budapešťském muzeu. Panská reжіe ve sklárnách skončila v roce 1867, od té doby se pronajímaly. Zayugróc proslavila rovněž panská továrna na výrobu dřevěných holí, založená roku 1871. Na přelomu 19. a 20. století zaměstnávala 766 lidí, v roce 1920 ji tehdejší majitel byl donucen rovněž pronajmout. Za pozornost stojí ještě řezbářská škola s dílnami fungující od roku 1874 a těšící se velké přízni hraběte Alberta Zaye. Poplužní dvory bychom našli ve vsích Zayugróc, Bánluzsány, Timorháza, Felsőszalatna a Litó, klíčové lesní hospodářství se členilo na revíry Zayugróc, Neszte, Mézgás, Búzás, Kesnyő, Litó, Bánluzsány, Alsó- a Felsőszalatna. Obora vznikla v roce 1855.

Na sklonku existence podunajské monarchie vlastnil hraběcí rod Zay de Csömör v Uhrách celkem 20.848 katastrálních jiter půdy, tj. 11.883 hektarů, na území žup Trencsén a Szatmár. Spoluvlastníky panství Zayugróc byla hrabata Miklós a Albert. Po zániku historických Uher a připojení části území k nově vzniklému Československu proběhla za éry hraběte Miklóse Zayho na panství v letech 1922-1929 pozemková reforma. K panství patřilo 20.977 jiter pozemků, z toho 18.616 jiter se počítalo k lesní půdě. Dvory Bánluzsány (1.479 jiter) a Zayugróc (880 jiter) si směl dosavadní vlastník ponechat, ovšem pouze se zmenšenou výměrou 548 jiter. Z lesů mu československý stát ponechal jenom 127 jiter, převážná většina setrvala v tzv. záboru, což znamenalo, že hrabě tu nemohl hospodařit a ani nevěděl, jestli mu budou vráceny či nikoliv. Hraběti byl ze státního záboru propuštěn zámek, sklárna a továrna na vycházkové hole v Zayugróci, lihovar v Bánluzsány, pila v Búzási, mlýny v Búzási, Csermely, Felsőneszte, Radosi, Kesnyő, Bánluzsány, Felsőszalatnē, Bánicsipkési, Csarnólaku a Terbóku, k nucenému odprodeji došlo v případě dvou mlýnů s pilou v Bánkaraszné a mlýnu v Timorháze.

Na závěr si ještě povězme pár informací o dochovaných rodinných písemnostech, které v současnosti opatruje Slovenský národní archiv. Na rodovém sídle v Zayugróci našla v minulosti útočiště také rozsáhlá hraběcí knihovna, dnes v péči Matice slovenské. V ústředním archivu najdeme celkem třináct fondů týkajících se Zayů anebo jejich majetku. Jedná se o Rodinný archiv Zay (Uhrovec, 1269-1860, 71 kartonů), Rodinný archiv Zay (Bučany, 1553-1878, 153 kartonů), Rodinný archiv Kališ (uherská linie, původně polský rod spřízněný s hrabaty Zay, 1292-1817, 98 kartonů), Archiv Alberta Zay a dědiců (1860-1938, 38 kartonů), Prefekt-inspektor panství rodu Zay (pro rodové hospodářské celky Zayugróc, Bucsány, Csejte a Biccsefalu, 1770-1856, 50 kartonů), Hlavní pokladna panství Uhrovec (1842-1899, 7 knih, 35 kartonů), Lesní úřad v Uhrovci (1846-1899, 159 knih, 49 kartonů), Hospodářství Uhrovec (1859-1902, 15 kartonů), Soukenka v Uhrovci (1845-1863, 16 knih, 70 kartonů), Sklárna v Uhrovci (1860-1867, 5 knih, 1 karton), Továrna na vycházkové hole v Uhrovci (1874-1881, 3 knihy, 2 kartony), Továrna na galanterii a nábojnice v Uhrovci (nikdy nevznikla, 1879, 1 karton), Umělecko-průmyslová škola v Uhrovci (1874-1889, 1 kniha, 1 karton).

Prameny a literatura:

FÉNYES, Elek: Magyarország Geographiai Szótára. Pest 1851.
<http://genealogy.euweb.cz/hungary> (Zay de Csömör)
<http://hu.wikipedia.org> (Zayugróc)
<http://mek.nif.hu> (Magyar életrajzi lexikon 1000-1990)
<http://www.uhrovec.sk>
 JURÍČEK, Ján: Ľudovít Štúr. Stručná biografia. Bratislava 1971.
 KEMPELEN, Béla: Magyar nemes családok, XI. Budapest 1932.
 NAGY, Iván: Magyarország családai, XII. Pest 1865.
 PALKÓ, František - SEDLÁK, František – ŽUDEĽ, Juraj: Štátny slovenský ústredný archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch, I. Bratislava 1964.

RUBINEK, Gyula: Magyarországai Gazdaczimtar. Budapest 1911.
 VOŽENÍLEK, Jan: Předběžné výsledky československé pozemkové reformy, I. - Země Slovenská. In: Zprávy Státního pozemkového úřadu, roč. IV. Praha 1931.
 WURZBACH, Constant von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, LIX. Wien 1890.
 Zay-Ugróc és az ottani posztógyár. In: Vasárnapi Ujság, roč. 5, 24. X. 1858, č. 43.